

ПРОФЕСОР К. ЛОСЬКИЙ. PROFESSEUR C. LOSKI.

MANDATA
РИМСЬКИХ ІМПЕРАТОРІВ.

MANDATA
DES EMPEREURS ROMAINS.

*Окремий відбиток
з Ювілейного Збірника
в честь професора
С. Дністрянського.*

П Р А Г А.
НАКЛАД УКРАЇНСКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.
ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ В ПРАЗІ.
1 9 2 3.

Професор К. Лоський.

MANDATA РИМСЬКИХ ІМПЕРАТОРІВ.

PROF. C. LOSKI: MANDATA DES EMPEREURS ROMAINS.

Серед так званих імператорських конституцій, себ-то розпоряджень римських імператорів, що являли собою джерела римського права, *mandata* займають як у творах римських письменників, так і в сучасній історично-юридичній літературі цілком відокремлене місце.

Римські письменники — історики й юристи — ніде й ніколи не звать мандатів імператорськими конституціями, а навпаки — виділяють їх з таких і або ставлять поруч з конституціями, як щось цілком інше,¹⁾ або перелічуючи види конституцій, цілком промовчують про *mandata*.²⁾ Що-ж до нинішньої літератури, то як-раз, з одного боку, той факт, що римські письменники виключають *mandata* з числа конституцій, з другого-ж боку, самий зміст мандатів, що про них ми маємо відомости, — який єсть той самий, що й в конституціях, — викликали безліч суперечок, так що й досі ще не остаточно встановлено, що таке властиво являли собою *mandata*, чи можна їх зачислити до імператорських

¹⁾ Ulp. D. XLVII, 11. 6 pr.: Annonam adtemptare et vexare vel maxime dardanarii solent: quorum avaritiae obviam itum est tam mandatis, quam constitutionibus. Marcian. D. XLVII, 22, 3 pr.: Collegia, si qua fuerint illicita, mandatis et constitutionibus et senatusconsultis dissolvuntur. Marcian. D. XLVIII, 13, 4 § 2: Mandatis autem cavetur de sacrilegiis, ut praesides sacrilegos, latrones, plagiaros conquirant et ut prout quisque dereliquerit, in eum animadvertant, et sic constitutionibus cavetur, ut sacrilegi extra ordinem digna poena puniantur. Callistr. D. XLVIII, 19, 35: Mandatis principalibus, quae praesidibus dantur, cavetur, ne quis perpetuis vinculis damnetur: idque etiam divus Hadrianus rescripsit.

²⁾ Gai 1, 5: Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. Ulp. D. I, 4, 1 § 1: Quodcunque igitur imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscere decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt, quae vulgo constitutiones appellamus.

конституцій взагалі, і чи були вони, як джерело права, рівні іншим конституціям, себ-то едіктам, декретам і рескриптам.

Погляди нинішніх учених що до цього питання можна звести до трьох головних теорій: 1. Теорія, яку запропонували Савіньї¹⁾ та Пухта,²⁾ і яку в новіші часи заступає Влассак,³⁾ стоїть на тому, що ніби — то ще Римляне безумовно зачислявали *mandata* до імператорських конституцій; при цьому згадані мною вище місця джерел, які суперечать такому твердженню, вчені, що тримаються цієї теорії, намагаються в різні способи усунути.⁴⁾ 2. Теорія, яку першими виставили Ціммерн⁵⁾ і Гаймбах,⁶⁾ і яка, засновуючись цілком на вказівках римських письменників, що їх приведено вище в пр. 1 та 2 на ст. 77-ій виключає *mandata* цілковито з числа джерел права і приймає лише, що *mandata* могли утворювати загально-обов'язуючу правну норму тільки через постійне відновлення в них того самого припису, себ-то значить тільки шляхом звичаєвого права. 3. Теорія Карльови,⁷⁾ яка намагається погодити поміж собою дві перші тим, що, виключаючи *mandata* з числа властивих конституцій, надає їм однак значіння джерел права на підставі необмежености влади імператора, через що кожне бажання з боку імператора мало силу закона.⁸⁾

З цих трьох теорій на перший погляд остання виказується найбільше влучною: вона не супротивна цілком ясним і точним вказівкам джерел, як перша теорія, а також не суперечить встановленому історичними розслідами значінню мандатів, як дійсного джерела права, як друга теорія. Але-ж більше уважне дослідження історичного матеріялу, що дійшов до нас від часів Римської імперії, викликає сумнів і що до теорії Карльови. Справа в тому що *mandata*, себ-то інструкції, які надавалось імператорами підвладним їм урядовим особам, існували головним чином в часи так званого принціпату, або республіканської імперії, себ-то тоді, коли імператор, або „принцепс“, фактично маючи в своїх руках необмежену владу, з зовнішнього боку уникав це виявляти і старався всі свої розпорядження прикривати республіканськими формами. В часи не тільки Октавіана Августа, від яких ми маємо

1) Savigny, System des heutigen römischen Rechts, I. ст. 141 сл.

2) Puchta, Coursus der Institutionen, I⁸ § 110, ст. 304.

3) Wlassak, Kritische Studien zur Theorie der Rechtsquellen, 1884, ст. 146 сл.

4) Так напр. Пухта в згаданій праці вважає причиною того, що Гай (ст. 3 пр. 2) не згадує про мандати, той факт, що Гай в своїх Інституціях мав прелементом право приватне, якого мандати торкались дуже мало; що-ж до Ульпіяна, то Пухта припускає в даному місці можливість інтерполяції.

5) Zimmermann, Geschichte des römischen Privatrechts, I, § 42, ст. 143.

6) У Gersdorff, Repetitorium der Literatur, 1845, IX, ст. 3 сл.

7) Karlowa, Römische Rechtsgeschichte, I, ст. 652 сл.

8) Ulp. D. I, 4, 1 пр.: Quod principii placuit, legis habet vigorem.

перші вказівки про *mandata*,¹⁾ але й Траяна, від яких зберіглось ціле офіційне листування керовника провінції Плінія Молодшого з імператором, що в ньому про *mandata* згадується кілька разів, такий вираз, як „*quod principi placuit, legis habet vigorem*“, був неможливий. Перший раз ми зустрічаємо його тільки в Ульпіяна, юристи часів Северів, часів переходу від принціпату до необмеженої монархії, за якої *mandata* поступовно зникли,²⁾ і лишень за Юстиніана їх було відновлено у вигляді однак постійної інструкції для керовників провінцій.³⁾ Через те мені здається, що Карльова, засновуючи на згаданому виразі Ульпіяна правну силу мандатів взагалі — від початку римського принціпату, — допускається певного анахронізму.

Таким чином всі існуючі теорії доводиться відкинути та й розшукати якусь іншу. На мій погляд, певні підстави для такої дає листування Плінія Молодшого з імператором Траяном, як такий пам'ятник, в якому ми можемо бачити *mandata* в часі їх чинності, а не у вигляді тільки історичному, як це має місце в інших пам'ятниках.⁴⁾

У цьому листуванні про *mandata* згадується шість раз. Три рази (в листах 22-му, 30-му та 111-му) про них згадує імператор, три рази (в листах 56-му, 96-му та 110-му) — Пліній. Листи 22-й, 30-й і 56-й мають своїм предметом такі справи, які торкаються чисто урядових акцій певно означених урядових осіб, а то: 1. Число солдатів, яке Пліній був повинен дати до розпорядження Басса, завідуючого охороною берегів Понту;⁵⁾ 2. Обов'язок висланого імператором урядовця Целіяна надсилати до Плінія арештованих, що знаходяться під слідством за карні злочини;⁶⁾ 3. Заборону Плінієві встановлювати в правах осіб

¹⁾ Δίω Κάσσ. 53, 15, 4: Ἐντολάς δὲ τινὰς καὶ τοῖς Ἐπιτροπῶν καὶ τοῖς Ἀνθυπάτοις, τοῖς δὲ Ἀντιστρατήγοις δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥήτοισι ἐξίωσι. Проте може бути давав *mandata* вже Юлій Цезар. В усякому разі на таку думку настановує ось яке місце з Ульпіяна: Ulp. D. XXIX, 1, 1 pr.: *Militibus liberam testamentifactionem primus quidem divus Iulius Cesar concessit: sed ea concessio temporalis erat. Postea vero pr mus divus Titus dedit: post hoc Domitianus: postea divus Nerva plenissimam indulgentiam in milites contulit: eamque et Traianus secutus est et exinde mandatis inseri coepit caput tale: . . .*

²⁾ Останні мандати, про які ми маємо відомости, було дано імператорами Теодосієм II і Валентиніаном III в 427 році на імя префекта преторія Антіоха: Cod. I, 50, 2.

³⁾ Nov. XVII.

⁴⁾ Листи Плінія й Траяна я цитую на підставі другого видання, редактованого R. G. Kukulja (1912 p.)

⁵⁾ Pl. ad Tr. 22: *Et mihi scripsit Gavius Bassus non sufficere sibi eum militum numerum, qui ut daretur illi mandatis meis complexus sum.*

⁶⁾ Pl. ad Tr. 30: *Secundum mandata mea fecit Sempronius Caelianus mittendo ad te eos, de quibus cognosci oportebit, an capitale supplicium meruisse videantur.*

яких або він сам, або хтось інший засудив.¹⁾ Цілком ясно, що такого рода розпорядження, маючи значіння лише для даної особи або осіб, не могли підлягати жадному оголошенню, бо зміст їх зовсім не обходив осіб сторонніх, які не були обов'язані його й знати. Зрозуміло тому, що такі мандати в жадному разі не могли бути джерелом права.

Цілком інший характер мають решта листів: лист 96-й торкається таких мандатів, які забороняють гетерії,²⁾ листи 110-й і 111-й таких, які забороняють дарування з громадського майна приватним особам.³⁾ Це є такі розпорядження, на які можуть спосилатись особи сторонні, в тому числі й приватні, як на підставу своїх домагань, і які вони повинні виконувати, щоб не бути покараними. Однак, вимагати від сторонніх осіб виконання таких мандатів можна було, розуміється, лише при тій умові, коли їх зроблено було відомими для населення, себ-то прилюдно оголошено. Яким же чином могло робитись таке оголошення? На це ми маємо відповідь у листі 96-му: щоб приписи, які заключались у мандатах, стали відомими населенню, керовник провінції оголошував їх своїм едиктом.⁴⁾

Таким чином ми приходимо до ось яких висновків: *mandata imperatorum* самі по собі не були жадним джерелом права. Вони ставали таким лише тоді, коли керовники провінцій оголошували їх своїми едиктами. В правдиві імператорські конституції мандати й тоді не перетворювались, але силу вони мали рівну з конституціями.⁵⁾

¹⁾ Pl. ad Tr. 56: *Nam sicut mandatis tuis cautum est, ne restituam ab alio aut a me relegatos, ita de iis, quos alius et relegaverit et restituerit, nihil comprehensum est.*

²⁾ Pl. ad Tr. 96: . . . *secundum mandata tua hetaerias esse vetueram.*

³⁾ Pl. ad Tr. 110: *Ecdicus, domine, . . . petebat apud me a Iulio Pisoni . . . donata ei publice . . . utebaturque mandatis tuis, quibus eius modi donationes vetantur. Ib. 111: . . . largitiones ex publico fieri mandata prohibent.*

⁴⁾ Pl. ad Tr. 96: . . . *quod ipsum facere desisse post edictum meum, quo secundum mandata tua . . .* Ми маємо також і з Дігест Юстиніана відомости про те, що Антонін Пій, ще будучи керовником провінції Азії, оголосив своїм едиктом розділ з книги мандатів: *Marcian D. XLVIII, 3, 6 § 1: Sed et caput mandatorum exstat, quod divus Pius, cum provinciae Asiae praeerat, sub edicto proposuit, ut irenarchae, cum adprehenderint latrones, interrogent eos de sociis et receptatoribus et interrogationes litteris inclusas atque obsignatas ad cognitionem magistratus mittant.*

⁵⁾ Через те нема нічого дивного в тому, що той самий юриста Гай, який, перелічуючи роди імператорських конституцій, виключав з них мандати (див. ст. 3 пр. 2), однак у другому місці переплутує мандати з конституціями, бо каже, що ті норми що до солдатських заповітів, які в дійсності було встановлено мандатами (ст. 5 пр. 1), ніби-то було введені конституціями: *Gai 2, 109: Sed haec diligens observatio in ordinando testamentis militibus propter nimiam imperitiam mentis constitutionibus principum remissa est.*

Але тут виникає ось яке питання: коли *mandata* ставали джерелом права не самі по собі, а лише через едикти керowników провінцій, то чому в Дігестах Юстиніяна всі юристи, які викладають ті правові норми, що були утворені через *mandata*, завжди спосилаються не на едикти керowników провінцій, а на *mandata principum*, тай чому в цілому *Corpus iuris civilis* ми, крім згаданої вище, в прим. 20-ій, не знаходимо жадної вказівки про факт оголошення мандатів? — Це запитання мало-б свою рацію при тій умові, коли-б оголошення мандатів залежало від волі кожного окремого керownika провінції. В дійсности однак це не могло бути так в жадному разі, бо керownicy провінцій знаходились в такій повній залежності від імператора, що без його волі не могли розв'язувати найдрібніших питань що до справ провінцій.¹⁾ Ясно тому, що коли розпорядження, які заключались у мандатах, підлягали оголошенню, то це залежало від волі того, хто давав мандати, а не того, хто їх отримував: едикт керownika провінції був властиво не джерелом права, а лише засобом для ознайомлення з тим джерелом населення, дійсним — же джерелом права залишалось розпорядження імператора, яке було викладено в мандатах. Крім того й з чисто технічного боку, як для юристів, що з фрагментів з їх праць складаються Дігести, так і для осіб, що складали Юстиніанові збірники, було вигідніше користуватись книгою мандатів, яка велась у канцелярії імператора, аніж збирати по провінціях едикти їх керowników.

Переходячи далі до форми, яку мали *mandata*, мушу зауважити, що це питання в історічно-юридичній літературі майже цілком не розроблено. В кожній історії джерел римського права говориться, що едикти імператорів писалось на дошках і виставлялось у прилюдному місці, що рескрипти являли собою або написи імператорів на проханнях приватних осіб (*subscriptio*), або листи імператорів до осіб урядових та цілих громад (*epistula*), і що декрети, нарешті, були устні розв'язання імператорами справ, що їх записували урядовці імператорської канцелярії. Що-ж до мандатів, ми побачимо всюди лише, що це були інструкції, які імператори давали підвладним ім, в більшости провінціям урядовим особам,²⁾ включаючи сюди й проконсулів сенатських

¹⁾ Див. напр.: Pl. ad Tr. 23 і 70, де Пліній запитує Траяна що до перебудови купелі в місті Прузі. Коли це повинен був робити Пліній, який був особистим приятелем імператора і мав від нього особливі уповноваження, то становище звичайного керownika провінції повинне було бути ще більш залежним. Див. також: Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, III, стор. 1216; його-ж, *Abriss des röm. Staatsrechts*², стор. 206; Karlowa, *Röm. Rechtsgesch.* I, стор. 575.

²⁾ Деякі вчені гадають, що виключно провінціям. Найдокладніше умотивовання цієї гадки дає Guq, *Les institutions juridiques des Romains*, II, стор. 26 сл. Він вказує на те, що для міських магістратів мандати за-

провінцій, які теж підлягали їх догляду.¹⁾ Яку-ж форму мали ці інструкції: чи викладалось їх обов'язково на письмі, чи також і устно; чи давалось їх лише один раз при вступі магістрата на посаду, чи змінювалось і доповнювалось в часі перебування його на тій посаді, — це або обходиться мовчанкою, або про нього говориться мимохідь, як про щось цілком відоме, що не потребує жадних доказів.²⁾ Між тим, як мені здається, ці питання не позбавлені певного значіння, і в джерелах для їх розв'язання можна найти певні — хоча й не завжди безпосередні — вказівки.

По-перше, треба звернути увагу на те, що в усіх джерелах, в яких згадується про *mandata*, вони завжди називаються в множині. Що це так у Дігестах Юстиніяна, де, — до слова сказати, *mandata* ніколи не приписуються окремому імператорові, а завжди говориться про них взагалі,³⁾ — це можна ще пояснити тим, що автори відповідних фрагментів користувались не окремими мандатами, а згаданою вище книгою мандатів. Те саме можна припустити що-до Кодекса Юстиніяна, хоч там ми вже бачимо *mandata*, що їх було дано одній особі.⁴⁾ Але цю множину ми бачимо і в листуванні Плінія з Траяном. Траян каже: „*mandatis meis complexus sum*“, „*secundum mandata mea fecit Sempronius*“; Пліній каже: „*mandatis tuis cautum est, ne restituum*“, „*secundum mandata tua hetaerias esse vetueram*“, „*utebaturque mandatis tuis, quibus eius modi donationes vetantur*“. В кожному зі згаданих

мінялись едіктами та декретами, що видно з того, що міський претор, перелічуючи підстави для своєї діяльності, вказує на закони, сенатусконсульти, едікти і декрети імператорів, але ніколи на мандати: *Ulp. D. II, 14, 7 § 7; III, 1, 1 § 8; XLIII, 8, 2 pr.*; крім того, каже він, в джерелах єсть вказівки на те, що аби бути дійсними для Рима й Італії, приписи, що заключались у мандатах, переаудались рескриптами: *Marcian. D. XLVII, 22, 1 pr.: Mandatis principalibus praecipitur praesidibus provinciarum, ne patiantur esse collegia sodalicia . . . quod non tantum in urbe, sed et in Italia et in provinciis locum habere divus quoque Severus rescripsit.* — На це все однак можна відповісти, що в джерелах неюридичних ми знаходимо одну згадку про те, що мандати було дано не провінціальному, а міському урядовцеві; власне *Frontin. de aquaed. 110*, каже про мандати, які було дано для *curator aquarum* в Римі.

¹⁾ В одному написові з Пергама, що належав до сенатської провінції Азії, знаходимо надане для виконання „*Κεφαλαῖον ἐκ τῶν Καίσαρος ἐντολῶν.*“ (*C. I. L. III, Suppl. 7086*). Також з листування Плінія з Траяном видно, що мандати від імператора отримував Пліній, будучи керовником сенатської провінції Бітінії. З пр. 1 ст. 5 (з фрагмента з Діона Касія) ми бачимо, що ще Октавіян Август давав мандати проконсулям (*Ἀνθυλάτοις*) і пропреторам (*Ἀντιστρατήγοις*) сенатських провінцій.

²⁾ Так *Hirschfeld, Verwaltungsgeschichte Roms*, ² стор. 324, каже без жадних доказів, що мандати мали форму листів, а через те повинні були виготовлюватись в канцелярії *ab epistulis*.

³⁾ Див. ст. 3 пр. 1, ст. 5 пр. 1, ст. 6 пр. 4, ст. 7 пр. 2.

⁴⁾ Див. ст. 5 пр. 2.

випадків справа йде про одну певноозначену правну норму, що її було дано одним імператором на ім'я одної особи, і все-ж таки і імператором й тим, хто отримував мандати, вживається множину. В той же час, як у згаданому листуванні, так і в усіх взагалі джерелах римського права, про інші імператорські розпорядження згадується про кожне окремо зі вказівкою на імператора, який його видав, а також на особи або осіб, яким його було адресовано.¹⁾

По-друге, ми бачимо, що юриста Ульпіян, перелічуючи імператорів, що видавали з того-ж самого приводу мандати, не уживає одного якого-небудь спеціального означення, а користується найрізноманітнішими словами: *concessit, dedit, indulgentiam contulit*,²⁾ в той час коли що до декретів, наприклад, майже завжди вживається римськими юристами вираз *decrevit*, що до рескриптів — *rescripsit*.³⁾

По-третє в той час, коли при перекладі римської правничої термінології на грецьку мову для кожного взагалі латинського означення існує спеціальне грецьке слово,⁴⁾ означення *mandata* перекладається в різноманітний спосіб.⁵⁾

Все згадане наводить на думку, що слово *mandata* зовсім не було технічним виразом для якоїсь певної форми імператорських розпоряджень. Найскорше треба гадати, що це було перенесення до відносин публічного характеру розуміння приватно-правного *mandatum*.⁶⁾ Дійсно, що таке *mandatum* у приватно-правному розумінні? Це договір доручення, себ-то договір, на підставі якого одна особа згідно вимозі другої зобов'язується виконати безплатно для останньої якусь справу. Такі договори складав звичайно господар з своїм прикащиком, в більшості

¹⁾ Напр. Pl. ad Tr.; 58: . . . adlegabat . . . decretum Prusensium. Addebat . . . patris tui edictum et epistulam.

²⁾ Див. ст. 5 пр. 1. Порівняй також Wlassak, Kritische Studien, стор. 144—145.

³⁾ Див. ст. 3 пр. 1 і 2.

⁴⁾ Для едикта — *διάταγμα*, для декрета — *δόγμα*, для рескрипта — *ἀντιγραφὴ*.

⁵⁾ Найбільш звичайний переклад словом „έντολαί“ (ст. 79 пр. 1 і ст. 82 пр. 1). Але ще Brissonius, De formulis, III, 84, звернув увагу на те, що в новеллі 17-ї Юстиніана чомусь мандати означено словом „παράγγελα“. Weiss, Studien zu den römischen Rechtsquellen, 1914, стор. 79, прим. 48, приводить погляд Lafoscade, De epistulis, n. 164, що слово *ἐπιταγή* у вступі до одного митного тарифу з Єгипта, треба перекласти, як *mandatum imperatoris alicuis*. Нарешті в Cod. I, 15, 2, де йде про мандати імператорів, вони означені словом „κέλευσις“.

⁶⁾ На аналогію мандатів в публічно- і приватноправному розумінні звернули вже увагу Krüger, Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts², стор. 116, і Kipp, Geschichte der Quellen des röm. Rechts,⁴ стор. 69, однак лише що до питання про довгочасність їх чинності — див. про це нижче.

своїм же вільновідпустником, коли сам господар не міг чомусь (через те, наприклад, що справа була звязана з виїздом з міста перебування) виконати цю справу особисто. На тій самій підставі в часи ще римської республіки римський сенат, владі якого підлягали провінції, складав такі договори з проконсулями й пропреторами цих провінцій, доручаючи їм виконати ті або інші справи за себе.¹⁾ Таких справ було звичайно не одна, а багато, тому заключався не один договір, а декільки, — не *mandatum*, а *mandata*. Імператори, перейнявши владу сената що до частини провінцій, для керування якими вони посилали своїх урядовців, перейняли від сената й звичай давати цим урядовцям свої доручення, для яких залишилась стара назва *mandata*, але які, розуміється, загубили вже характер договірний, бо відносини поміж імператором і його урядовцями були вже цілком інші.²⁾ Поширяючи свою владу й на сенатські провінції, імператори почали з свого боку, незалежно від доручень сенату, давати проконсулям сенатських провінцій й свої доручення, свої *mandata*. Будучи перенесенням до публічноправної сфери розуміння приватноправного *mandatum*, яке являло собою договір консенсуальний, що цілком не залежав від форми, імператорські *mandata* теж не могли бути звязані якоюсь обовязковою формою, а могли мати яку-будь форму, могли бути як на письмі, так і устні,³⁾ могли даватись як при вступі урядової особи на посаду, так і в часі перебування її на тій посаді.⁴⁾ Це було те, що ми нині називаємо службовими приписами. Аби про дані доручення не було забуто, імператори (а треба гадати — і сенат) наказували своїй канцелярії записувати зміст їх в особливі книги, з чого поступовно й склався так званий *liber mandatorum*.

В якій-же власне канцелярії вівся цей *liber mandatorum*? Відомо що в імператорів за часи принципата було дві канцелярії:

¹⁾ Про те, що сенат давав своїм підвладним мандати, гадав уже Mommsen, *Römisches Staatsr.*, III, стор. 1213, прим. 1, на підставі Valer. Max. 8, 15, 5. Іе-ж саме каже й Krüger, вищезгад. праця, стор. 109, прим. 14, на тій підставі, що в *Collist. D. L.*, 10, 7 § 1 приписи одного сенатусконсульта мають назву *mandata senatus*. Однак з тих місць джерел, на які спосилаються обидва вчені, не видно, щоб сенат давав мандати провінціям магистратам. Останній факт остаточно встановив Weiss, вищезгад. праця, стор. 69, прим. 14, на підставі низки написів з провінції Азії, так що тепер можна цілком з певністю настоювати на тому, що попередниками імператорських мандатів були мандати сената.

²⁾ Див. ст. 7 пр. 1.

³⁾ Що мандати давались іноді й устно, тому доказом розпорядження імператорів Граціяна, Валентиніяна і Теодосія від 383 року про те, що мандати, які дано устно, треба вважати неважними. Див. *Cod. I.*, 15, 1.

⁴⁾ Krüger, вищезгад. праця, стор. 306, каже: „В ширшому розумінню мандатом називається кожний наказ (*Befehl—iussio*), напр.: *Cod. Th.* I, 2, 6: *Etsi non cognitio sed executio mandatur, de veritate precum inquiri oportet.*”

ab epistulis i a libellis.¹⁾ Питання про те, в якій з них вівся liber mandatorum, вже було в новіші часи розглянуто Гіршфельдом,²⁾ який прийшов до того висновку, що мандати виходили з канцелярії ab epistulis, на тій підставі, що вони самі мали форму листів (epistula). Як мною вже доведено вище, мандати не мали жадної визначеної форми, через що умотивовання Гіршфельда прийняти не можна. Але самий факт, що мандати могли виходити лише з канцелярії ab epistulis, а не a libellis, нема підстав не прийняти, бо мандати являли собою доручення особам урядовим, а зносини з такими особами було з'осереджено в канцелярії ab epistulis, канцелярія-ж a libellis відала зносини з особами приватними.³⁾ Чи був у канцелярії ab epistulis окремий відділ для ведення книги мандатів, про це ми не маємо жадних відомостей аж до часів Олександра Севера, за якого вперше згадується про окремого „procurator a mandatis“.⁴⁾ Приймаючи однак на увагу, що вже за часи Траяна кількість мандатів, що їх було дано одному Плінієві, була досить велика, й що для інших провінціальних урядовців, які не могли користуватися таким довір'ям, як Пліній, що був особистим другом імператора,⁵⁾ ця кількість повинна була бути ще більшою, треба гадати, що і в ті часи в канцелярії не міг не бути окремий і досить великий відділ для мандатів.

Цікавим і дуже суперечним в нинішній історично-юридичній літературі єсть питання про те, який протяг часу вважалось mandata чинними, як джерела права. Не треба й казати, що ті вчені, які вважають mandata за дійсні імператорські конституції, стоять також за те, що вони мали чинність на майбутність, як закони, аж до часу їх скасування або зміни новим законом. Того-ж погляду тримається й Карльова.⁶⁾ Однак новіші дослідувачі, як Кіпп, Крюгер⁷⁾ та Кюк,⁸⁾ гадають, що мандати мали значіння законів лише що до тої урядової особи, якій їх було дано, і лише на

¹⁾ Пізніше з'явилась ще третя канцелярія — а memoria, яка, треба гадати, завідувала справами архівними. Див. Hist. Aug. Pesc. Nig. 7.

²⁾ Див. ст. 8 пр. 2.

³⁾ Про цю компетенцію канцелярій див. Madvig, Die Verfassung und Verwaltung des röm. Staates, I, стор. 558 сл. Крім того, доказом того, що мандати належали до канцелярії ab epistulis, може служити вірш Публія Папінія Стація (Stadius) в його збірці імпровізацій — Silvae, V. 1, 83 сл., в якому він, виславляючи вільновідпустника Абасканція, який за Доміціана завідував канцелярією ab epistulis, каже: magnum late dimittere in orbem Romulei mandata ducis.

⁴⁾ С. I. L. III, Friedländer, Sittengeschichte Roms ⁶, I, стор. 199. Hirschfeld, вищезг. праця, стор. 324.

⁵⁾ Траян усюди звертається до Плінія: mi Secunde carissime. Див. напр. Pl. ad Tr. 16, 20 etc.

⁶⁾ Вищезг. праця, стор. 653.

⁷⁾ Див. ст. 9 пр. 6.

⁸⁾ C u q, Les institutions juridiques des Romains, II, стор. 27.

час правління того імператора, який їх дав; але що через запис мандатів до *liber mandatorum*, в якому деякі приписи повторювались при кожній зміні як керowników провінцій, так і імператорів, виробилась постійно певна рутинна мандатів (подібно до *edictum translaticium*) з певною кількістю постійних розділів (*capita*); таким чином, кажуть ті вчені, було встановлено цілу низку нових приписів, які вважалось вже не лише за службові інструкції для урядовців, але за діючі для населення правні норми. При цьому одні з тих учених (Крюгер і Кіпп, як ми вже бачили в пр. 6 на ст. 83) засновуються на аналогії *mandata principum* з *mandatum* в приватноправному розумінні (як відомо, договір доручення касувався смертю як доручальника, так і доручника), другі-ж (Кюк) виставляють аналогію мандатів з едіктами, які теж, згідно поглядам цих учених, мали чинність лише за життя того імператора, який їх видав.

Я з свого боку, приймаючи обидві аналогії, що приведено вище, прихожу однак до інших висновків. Що *mandata*, яких не було оголошено едіктом керownika провінції, погашались, як і приватноправне *mandatum*, смертю, або виходом з посади (себ-то теж смертю, але політичною) доручальника-імператора, або доручника-урядовця, це цілком зрозуміле і сумнівів викликати не може. Але коли ці *mandata* було оголошено едіктом керownika провінції до відома населення, то прикладати до них аналогію з приватноправним *mandatum* було би вже помилкою, і можна прикладати аналогію лишень з едіктом. Але з яким едіктом? Чи з звичайним магістратським, чи з імператорським? У першому випадку цілком ясно, що чинність мандатів повинна була кінчатись разом з виходом магістрата з посади і могла бути відновлена лише едіктом нового магістрата. В другому випадку питання значно складніше, бо перше за все ніяк не можна погодитись з тим, щоби чинність імператорського едікту не переживала самого імператора; навпаки, імператорський едікт був джерелом права до часу його скасування або зміни імператорським же розпорядженням.¹⁾ Таким чином коли визнавати повну аналогію між оголошеними мандатами і імператорськими едіктами, то довелось би признати, що оголошені мандати мали чинність незалежно не тільки від перебування на посаді урядової особи, що їх оголосила, але й від життя імператора, який їх видав. — В дійсності однак ми бачимо цілком інше: в листуванні Плінія з Траяном згадуються, як джерела права, всякого рода розпоря-

¹⁾ Дуже повні і ґрунтовні докази цього див: Кіпп, вищезгад. праця стор. 68, Крюгер, вищезгад. праця, стор. 113 сл. Зі свого боку до їх доказів я долучу ще один, на мій погляд, дуже переконуючий: в листуванні Плінія з Траяном едікти Октавіяна Августа і Нерви цитуються, як безсумнівні джерела права: Pl. ad Tr. 58, 3; 65, 3; 79, 2—4; 80.

дження бувших імператорів,¹⁾ крім однак мандатів; мандати згадуються лише такі, які видав сам Траян. З другого боку і він, і Пліній спосилаються не тільки на ті мандати, які було дано Плінієві особисто, але й такі, що було дано іншим особам.²⁾ З цього ясно, що чинність мандатів в жадній залежності від урядової особи, якій було доручено їх оголосити, не знаходилась: особа ця могла піти з посади, могла вмерти, мандати-ж, що їх вона оголосила, продовжували мати чинність. Що-ж до імператора, який видав дані мандати, справа мала інший вигляд; значно більш подібне до правди припущення, що мандати, хоча би й оголошені, не переживали того імператора, який їх видав, і що для продовження їх чинності було необхідно, щоби новий імператор їх підтвердив.³⁾ Таким чином мандати не були цілком аналогічними ані з едіктами магістратів, ані з едіктами імператорів, а являли собою, сказати-б, середину поміж ними. Тай це цілком зрозуміло: вони повинні були бути більшими, ніж звичайні едікти самих магістратів, бо передавали волю не їх, а імператорів, але меншими, ніж едікти самого імператора, бо передавали волю його не безпосередне, а значить — могли мати в собі помилки й непорозуміння; щоб дати певність в тому, що воля вищої влади передана правильно, треба було підтвердження з боку нового носія цієї влади.

Мені залишається сказати ще декільки слів про зміст імператорських мандатів. Зміст тих мандатів, про які згадується в листуванні Плінія з Траяном, як таких, що підлягали оголошенню, так і таких, що йому не підлягали, викладено вже вище. Як бачимо, мандати, що не підлягали оголошенню, торкались справ адміністраційно-поліційних і процесуальних, мандати-ж, що підлягали оголошенню, крім таких, встановлювали й певні норми приватно-правного характеру (заборона дарувань публічного майна приватним особам). Коли ми звернемось до мандатів, що збереглись нам в написах та Юстиніанових збірниках, які, само собою розуміється, належать до мандатів, що їх було оголошено, то побачимо, що *mandata* заключали в собі норми з усіх галузів права й процесу. Як і в цілому римському праві, найцікавіші для нас норми права приватного. З цього права виключно мандатами було встановлено привилейоване спадкоємство солдатів,⁴⁾ заборонено подружжя поміж провінціальними урядовцями і солдатами в провінціях — з одного боку, та провінціалками — з другого,⁵⁾ і т. и.

1) Див. ст. 9 пр. 1, і ст. 12 пр. 1.

2) Pl. ad Tr. 30 і 110.

3) Доказом ще може служити приведена в пр. 1 ст. 79 цитата з Ульпіяна, з якої видно, що одну і ту саму правну норму повторювали в своїх мандатах декілька імператорів, аж поки в *liber mandatorum* „incipit caput tale“.

4) Див. ст. 5 пр. 1.

5) Callist. D. I, 18, 19 pr.: . . . mandatis adicitur, ne praesides pro-

З цього приводу нічого нового, що не було би предметом дослідження раніш, сказати не можна, а тому я й не зупиняюсь даліше на цьому питанню, відсилаючи тих, хто цікавиться змістом мандатів взагалі, до безпосереднього ознайомлення з книгою Бріссоніуса „De formulis“, де зібрані всі фрагменти з античної літератури, юридичної і неюридичної, що торкаються мандатів.¹⁾

vinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant . . . Ulp. D. XXIV, 1, 3 § 1: . . . si nupserit . . . provincialis mulier ei, qui provinciam regit vel qui ibi meret contra mandata, . . . nuptiae non sunt.

¹⁾ Див. ст. 9 пр. 5.

